

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

CƏMIYYƏTİN SİYASİ HƏYATINDA DƏYƏRLƏRİN ROLU

İxtisas: 7207.01-Sosial fəlsəfə

Elm sahəsi: Fəlsəfə

İddiaçı: **Kamran Rövşən oğlu Vəlizadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI-2022

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Fəlsəfə və Sosial iş” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Məmməd Hüseyn oğlu Rzayev

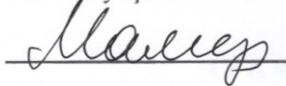
Rəsmi opponetlər: Fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Azər Xoşbəxt oğlu Mustafayev

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İlqar Ağamməd oğlu Abdullayev

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elşən Əsgər oğlu Bayramzadə

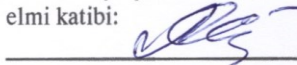
Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.33 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

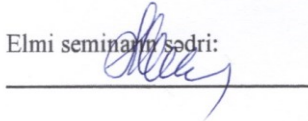
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor
İlham Ramiz oğlu Məmmədzadə

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Arif qızı Həsənova

Elmi seminarın sədri:

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Mina Telman qızı Hacıyeva

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi.Müasir dövrdə sosial fəlsəfədə dəyərlər anlayışının siyasi həyatın aksioloji tədqiqi baxımından araşdırılması olduqca zəruri olan aktual fəlsəfi problemə çevrilmişdir. Mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də ictimai həyatda siyasətin rolunun artması, siyasi sosiallaşmanın güclənməsi, demokratiyanın reallaşması gedişində siyasi şüurun və siyasi mədəniyyətin inkişaf etməsidir.

XX əsrin sonlarında baş verən transformasiya prosesləri dəyərlər sisteminə təsir etdiyi kimi, dəyərlər də öz növbəsində siyasi həyata, siyasi münasibətlərə dəyişdirici təsir etdi. Artıq əvvəlki rəsmi dəyərlər sistemi müasir reallıqların tələblərinə cavab vermədi. Belə şəraitdə dəyərlər sistemi mədəni-əxlaqi, milli, siyasi həyata kompleks şəkildə nüfuz etdi.

Müasir Azərbaycanın siyasi həyatında baş verən radikal transformasiya, siyasi sistem və vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqələrin ahəngdarlığı ictimai-siyasi həyatda dəyərlərin rolunu daha da artırdı. Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti qarşısında duran problemlərdən biri ümummilli, ümumdövlət və ümumxalq maraqları sahəsində ictimai uzlaşma məsələsi öz həllini tapmışdır. Bununla belə bu sahədə bir çox problemlər daha dərindən araşdırılmalı, dəyərlərin ictimai həyatda yeri və rolu fəlsəfi tədqiqat obyektinə çevrilməlidir. Xalqımızın tarixən yaranmış milli-mənəvi ənənələri dövlətçilik, vətənpərvərlik dəyərləri ilə qovuşaraq yeni sosial-siyasi, fəlsəfi mahiyyət kəsb etmişdir. Bütün bu problemlərin uğurlu həlli, milli-mənəvi dəyərlərin güclü dövlət, vahid xalq, milli təhlükəsizlik, parlamentarizm, konstitusionalizm, iqtisadi determinizm ideyaları ilə bağlılığı bütün azərbaycanlıların dəyər idealının öyrənilməsinə tələb edir.

Transformasiya şəraitində dəyərlər cəmiyyətin fəlsəfi əsası kimi siyasi həyatda mühüm dəyişikliklərə məruz qalır. Siyasi

həyatda dəyərlərin rolu bir tərəfdən şəxsiyyətin siyasi sosiallaşmasında, digər tərəfdən cəmiyyətin siyasi yönündə və münasibətlərin tənzimlənməsində əsaslı rol oynayır.

Dəyərlərin növünə insan və cəmiyyətin qanunauyğunluqlarına uyğun meyarlara daxil olanlar aid edilir. İnsan üçün həyat, istedad, dahilik, məhəbbət, dostluq dəyərləri xasdırsa, cəmiyyət üçün təhlükəsizlik, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, kollektivçilik, həmrəylik, birlik və s. dəyərlər səciyyəvidir. Dəyərlər formaca öz tipologiyası və etnomilli təzahür xüsusiyyətlərinə malik dini, etik, hüquqi, iqtisadi, siyasi, estetik, ekoloji, elmi, fəlsəfi dəyərlərə ayrılır. Dəyərlər milli mədəni-əxlaqi, siyasi, siyasi aksioloji dəyərlər kimi siyasi həyata, siyasi sosiallaşmaya, hüquqi dövlət quruculuğuna təsir edir. Dəyərlər sisteminin fəlsəfi-siyasi təhlili dəyərlərə yanaşmaları dərk etməyə və onların təsnifatını müəyyən etməyə imkan yaradır.

Azərbaycanda müstəqillik dövründə tarixi mədəni-mənəvi köklərinə qayıdış, milli özünüdərk, milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətinə əsaslanan azərbaycançılıq ideologiyasının reallaşması uğrunda mübarizə başlandı. Bu sahədə Ulu öndər Heydər Əliyevin əvəzsiz xidməti oldu: “Çıxışları zamanı Ulu öndər həyatda uğur qazanmaq üçün həm öz dəyərlərimizə sahib çıxmağın lazım olduğunu bildirir, həm də bəşəri dəyərlərə hörmətlə yanaşmağı tövsiyə edirdi”.¹ Şübhəsiz ki, ümumbəşəri dəyərlər sosial dəyərlərin xüsusi növü olaraq dəyərlər sisteminə milli, regional və digər qrup dəyərlərlə qarşılıqlı təsir şəraitində mövcuddur.

Müasir Azərbaycan Respublikası modernləşmə prosesini, siyasi həyatın demokratikləşməsini, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunu həyata keçirərkən siyasi aksiologiya ilə yanaşı, milli dəyərlərə də əsaslanır. Bu cəhətdən dövlət başçısı İlham Əliyevin fikirləri aktuallıq və əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir: “Belə ki, Prezident milli dəyərləri Azərbaycan xalqının iradəsi ilə bağlayaraq qeyd edir ki, bizim bu istiqamətdə böyük təcrübəmiz vardır və ölkədə bu yöndə müasir standartlara uyğun siyasət

---

¹Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 32-ci kitab,Bakı,2010, s.47

aparılır".² Dəyərlər milli təhlükəsizlik, milli maraqlar və məqsədlərin qarşılıqlı münasibətlərində, şəxsiyyət, cəmiyyət, dövlət, millət və xalqın inkişafında sosial-siyasi, etnik, mənəvi-etik, milli-dini, mədəni ənənələr amili kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi və milli maraqları fundamental dəyər və məqsədlərin məcmusundan ibarət olub xalqın vahidliyinin, təhlükəsizliyinin, qlobal, regional təhlükəsizlik şəraitində mövcudluğunun, azərbaycançılığın, dünya azərbaycanlılarının bölüşdüyü milli spesifik dəyərlərin, ümumdünya demokratik dəyərlərə inteqrasiya olunaraq, milli dövlətçilik ənənələrinə, milli-mənəvi irsinə əsaslanaraq demokratik hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun, Azərbaycan xalqının mədəni-əxlaqi, milli dəyərlər sisteminin qorunmasının, həmçinin ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşməsinin, milli identikliyin, milli kimliyin, milli şüurunun, özünüdərkinin inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Milli dəyərlərin əsas yaradıcısı və qurucusu olan Azərbaycan xalqı milli təhlükəsizliyin əsas obyektinə və onun sistemi olaraq parametrlərinin müəyyən edicisidir. Azərbaycan vətəndaşı sistemyaradıcı, milli dövlətimiz isə milli təhlükəsizliyimizin daxili və xarici qarşılıqlı əlaqəsinin tənzimləyicisidir.

Milli təhlükəsizliyin daxili sisteminə şəxsiyyət, sosial qruplar, cəmiyyət, dövlət, xalq, xarici sisteminə isə region, dünya birliyi, bəşəriyyətin yaşadığı mühit-təbiət aid edilir. Bu sistemlər yeni inteqral nəticə olaraq pozucu təsirlərdən müdafiə olunur, bütövlüyə, özünü inkişafa, ahəngdarlığa və möhkəmliyə malik olur. Milli təhlükəsizliyin sistemlərinin formalaşmasında, səmərəliliyinin təmin olunmasında və fəaliyyətində əsas rolunu bir tərəfdən xalqın maddi və mənəvi potensialı, milli dəyərləri, maraqları və məqsədləri dərk etməsi, digər tərəfdən onların siyasi, cəmiyyətin sosial-iqtisadi təşkili, dövlət, mədəni quruculuq, praktiki siyasətdə təsbit olunması oynayır. Milli təhlükəsizlik sisteminin əsas hərəkətverici qüvvəsi milli dəyərlər, milli maraqlar və məqsədlərdir. Azərbaycanın həyati

---

²Əliyev İ.H. Azərbaycanda qanunun aliliyi başlıca şərtidir// - Bakı:Dirçəliş-XXI əsr, -2005, Xüsusi buraxılış. -s.87.

mühüm, mühüm və ikinci dərəcəli maraqları vardır. Ölkəmizin həyatı mühüm maraqları milli dəyərlərin müdafiəsi ilə əlaqədardır. Buraya Azərbaycanın suveren dövlət kimi mütərəqqi inkişafı, milli-dövlət vəhdətinin möhkəmlənməsi, ölkənin ərazi bütövlüyü, müdafiə və təhlükəsizlik sisteminin səmərəli fəaliyyəti, mühüm maraqlara insanın azad və hüquqlarının müdafiəsi və reallaşması, ölkənin maddi və mənəvi dəyərlərinin qorunması, ictimai təhlükəsizliyin təminatı, ikinci dərəcəli maraqlara sosial-iqtisadi və mənəvi tərəqqinin, vətəndaş sülhü və razılığının, sosial ədalət prinsiplərinin reallaşması, milli tarixə, mədəniyyət və ənənələrə hörmət, ətraf mühitin qorunması və s. daxildir.

Bütün bunları nəzərə alıb dəyərlərin nəzəri və praktiki əhəmiyyətindən çıxış edərək belə qənaətə gəlmək olar ki, problemin müasir sosial-fəlsəfi və fəlsəfi-siyasi aspektdən tədqiqi olduqca aktualdır və elmi əhəmiyyət kəsb etməsilə diqqəti cəlb edir.

Dəyər problemi qədim Şərq və Qərb fəlsəfəsində tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Qədim Yunanıstanda dəyərlərə sofistlərin, Demokritin, Sokratın, Platonun praktiki fəlsəfəsində müxtəlif aspektlərdən yanaşılmışdır. Orta əsrlərdə dəyərlərin daha çox ilahi mahiyyət daşıdığı göstərilir və problem dini-fəlsəfi aspektdən araşdırılmışdır. İntibah dövrü və Yeni dövr fəlsəfəsində dəyərlərin reallığı hərtərəfli tədqiq olunmağa başlandı. XIX əsrdə İ.Kant artıq aksiologiyanın əsas müddəalarını müəyyənləşdirdi. Hegel öz fəlsəfi təlimində utilitar və mənəvi dəyərləri bir-birindən ayırmışdır.

Aksiologiya müstəqil fəlsəfi tədqiqat sahəsinə çevrildikdən sonra bir çox dəyər konsepsiyaları meydana gəldi. Bunlardan naturalist psixologizm, transsendentalizm, personalist ontologizm, mədəni-tarixi relyativizm və sosiologizm konsepsiyalarını göstərmək olar.

Naturalist psixologizm konsepsiyası A.Meynonq, R.B.Perri, Ç.Dyui, K.İ.Lyusin tədqiqatları nəticəsində yaranmışdır. Bu konsepsiyaya görə dəyərlərin mənbəyini insanın biopsixoloji tədqiqatlarında axtarmaq lazımdır. Onlar aksiologiyayı dini zəmindən ayıraraq dəyərlərin müstəqil mövcudluğunu əsaslandırdılar.

Personalist ontologizm konsepsiyasının görkəmli nümayəndəsi Maks Şelerdir. M.Şelerin fikrincə, dəyərlər şəxsiyyətdə yerləşərək müxtəlif ierarxiyaya malik olur. Bu ierarxiyanın aşağı pilləsində hissi arzuların ödənilməsinə təmin edən dəyərlər, yüksək pilləsində gözəllik obrazı və idrak durur, ali dəyərlər isə müqəddəslik və Allah ideyasıdır.

Mədəni-tarixi relyativizm konsepsiyasına (banisi V.Dilteydir) müxtəlif bərabər dəyərlər sistemindən ibarət aksioloji plüralizm xarakterikdir. Bunları isə tarixi metodla dərk etmək olar. Sosioloji konsepsiyanın banisi Maks Veber dəyəri norma kimi səciyyələndirir. F.Znanetskinin struktur-funksional təhlil məktəbində dəyər ümumiləşdirilmiş metodoloji mənə kəsb edir.

XX əsrin II yarısından müasir dövrə qədər aksiologiya müstəqil fəlsəfi sahə kimi inkişaf etmişdir. Aksioloji transendentalizm-yeni kantçılıq konsepsiyası (nümayəndələri V.Vindelband, H.Rikkert) dəyərləri ideal varlıq hesab edir. Bu dəyərlər (xeyirxahlıq, həqiqət, gözəllik) müstəqil mövcuddurlar. Bununla da yeni kantçılar etik-esterik fenomendə dəyərlərin rolunu və əhəmiyyətini açıb göstərmişlər. Fəlsəfi antropologiya cərəyanının nümayəndələri R.Lotse³, M.Şeler⁴, H.Qartman və başqaları aksiologiyayı inkişaf etdirmişlər.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində dəyərlərin nəzəri əsasları filosof və sosioloqlar tərəfindən işlənmişdir. Fəlsəfi ədəbiyyatda məntiq və metafizikada dəyərlər irəli sürən Q.Lotsenin aksioloji yanaşması diqqəti cəlb edir. Yeni kantçıları Baden məktəbinin nümayəndələri V.Vindelband və H.Rikkert, eləcə də T.Parsons dəyərlər nəzəriyyəsinə inkişaf etdirmişlər.

Xarici ədəbiyyatda dəyərlərin siyasi həyatla, siyasi davranışla əlaqəsi Q.Opport⁵, Q.Xofeted, K.Klakxon, R.İnqlhart, Ş.Şvarts tərəfindən işlənmişdir.

---

³ Лотце, Г. Основания практической философии/Сп-Петербург,1882

⁴ Шелер, М. Избранные произведения/Москва: Мысль, -1994, - 451 с.

⁵ Оппорт, Г. Личност и психология/-Москва: Мысль,-1998. -340 с.

Sosial dəyərlərin formalaşmasına, strukturuna və məzmununa dair fundamental ideyaları A.Maslou, S.Morris kimi klassiklər tədqiq etmişlər.

Rusiya tədqiqatçıları V.P.Barişkov, V.A.Vasilenko, İ.T.Kasavin, B.Q.Kapustin, İ.M.Klamkin, N.İ.Lapin, B.A.Starostin, Q.L.Tulçinskiy⁶ və b. dəyər problemini elmlərarası tədqiqat obyektinə çevirmiş, problemə konseptual və metodoloji yanaşmışlar.

Azərbaycan tədqiqatçıları akademik R.Mehdiyev, AMEA-nın müxbir üzvləri Z.Göyüşov, S.Xəlilov, professorlar H.İmanov, İ.Məmmədzadə, Y.Rüstəmov, N.Mehdi, Q.Abbasova, Z.Hacıyev, M.Rzayev, D.İsmayılov, Z.Ağayeva, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktorları A.Həsənov, H.Əsədova dəyər problemini müxtəlif aspektdən araşdırmışlar.⁷

---

⁶Барыщков, В.П. Аксиология. -Саратов:Наука, -2009. -65 с; Василенко, В.А. Ценность и ценностные отношения//Москва, Ленинград:Проблема ценности в философии. Наука, -1966. -108 с.; Касавин, И.Т. Ценности новой цивилизации: основания поиска и их критическая оценка// -Москва: Ценностный дискурс в науках и теологии, -2008. с.9-22; Старостин, Б.А. Ценности и ценностный мир.-Москва: Комп. Спутник,-2002.-152 с.; Тульчинский, Г.Л. Либеральная демократия как ориентир для посттоталитарных преобразований // Г.Л.Тульчинский -Москва: Политические исследования, -2002. -№ 3, -с. 24-29.

⁷Mehdiyev R. XXI əsr milli dövlətçilik.Bakı: XXI-YNE, 2003, 248 s.Mehdiyev R. Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi.//AMEA Fəlsəfə İnstitutunun "Elmi əsərləri". 2011,№1 (16). s.17-34;Xəlilov S.Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi.Bakı:AUN,2003; Xəlilov S. Lider. Dövlət. Cəmiyyət. Bakı, 2001, 378 s. Xəlilov S.S.Mənəviyyət fəlsəfəsi.Bakı, 2007, 520 s.; Məmmədzadə İ.R. Bir daha fəlsəfə haqqında .Müasir yanaşmalar. Təmayüllər.Perspektivlər. Bakı: Təknur. 2012, 216 s.;İ.R. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında.Bakı: Təknur,2009, 226 s.;İmanov H. Fəlsəfənin əsasları. Bakı: Turan evi, 2007, 348 s.;İsmayılov D.Y. Liberlizm. Bakı: Xəzər Universiteti nəşriyyatı, 2013, 208 s. Ağayeva Z. Mənəvi dəyərlər və sosial-siyasi gerçəklik. Bakı: Elm, 2014,186 s.;Göyüşov Z.Əxlaqi sərvətlər. Bakı: 1966, 308 s.;Hacıyev Z. Fəlsəfə. Dərslük. Bakı: Adiloğlu, 2001, 378 s.; Həsənov A. Milli ideologiya və milli-mənəvi dəyərlər. Bakı. Təknur, 2013, 176 s.;Musayeva Ş. Dəyərlər və vətəndaş cəmiyyəti:bəzi etik aspektlərin təhlili. Bakı: Elm və Təhsil, 2013, s.78-79; Niyazi M. Dilarə M. Fəlsəfə tarixində Fəlsəfə (Dərs vəsaiti), Bakı: Qanun, 2005,432 s.; Rüstəmov Y. Fəlsəfənin əsasları. Bakı: Elm, 2004,336 s. Rüstəmov A. Müasir dünya və Azərbaycan reallıqları: fəlsəfi təhlil. Bakı: AFpoliqrAF. 2017, 240 s.;Rzayev M. Fəlsəfədə

---

dəyər kateqoriyası. Bakı.AZTU, 2009, 60 s. Şəmsizadə H. Azərbaycançılıq. Bakı: Nurlar NPM, 2006, 192 s.; Tağıyev Ə. Şükürov M. Etnopolitologiya. Bakı: Elm, 2000.165 s.;Yusifov M. H.Ə.Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası. Bakı: Nurlan, 2003,176 s.

AMEA-nın müxbir üzvu, professor S.Xəlilov “Mənəviyyat fəlsəfəsi” əsərində maddi və mənəvi, Qərb və Şərq dəyərlərini, dini-fəlsəfi dəyərləri, islam və xristian dəyərlərini, milli ruh, dövlətçilik və vətənpərvərliyin qarşılıqlı münasibətini, sənət və ədəbiyyatın mənəviyyata təsiri problemlərini, “Şərq və Qərb ümumi bəşəri ideala doğru” əsərində milli fəlsəfi fikirdə dəyər, mədəniyyət və ideologiya, Şərq və Qərb sivilizasiyalarının milli və dini aspektləri Şərq və Qərb dəyərlərinin qloballaşma dövründə inteqrasiyaya və vəhdətə doğru inkişafı, Şərq və Qərbdə elmi-fəlsəfi proseslər araşdırılmışdır. Fəlsəfə elmləri doktoru H.İmanov dəyəri insan, əşyalar və ideyalarla bağlı olan, insanın fəaliyyəti gedişində formalaşan sərvət kimi səciyyələndirir . Fəlsəfə elmləri doktoru, profesor Y.Rüstəmov dəyəri “əhəmiyyət”, “fayda”, “ziyan” anlayışları ilə bağlı olan sosial və fərdi fenomen hesab edir. Fəlsəfə elmləri doktoru N.Mehdi maddi və mənəvi dəyərlərin qarşılıqlı münasibətlərini tədqiq etmiş, mənəvi dəyərlərə üstünlük vermişdir. Fəlsəfə elmləri doktoru Z.Hacıyev dəyərlərə bütün cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən maddi və mənəvi fenomen kimi baxır. Fəlsəfə elmləri doktoru, professor M.Rzayev “Fəlsəfədə dəyər kateqoriyası” əsərində dəyərlərin mahiyyətini, aksioloji əsaslarını, şəxsiyyətin formalaşması və sosiallaşmasında dəyərlərin rolunu fəlsəfi aspektdən tədqiq etmişdir. Fəlsəfə elmləri doktoru Z.Ağayeva “Mənəvi dəyərlər və sosial-siyasi gerçəklik” əsərində mənəvi dəyərlərin mahiyyəti və məzmununu, müasir dövrdə milli dəyərlərin taleyini, mənəviyyat və dinin qarşılıqlı münasibətlərini, dəyərlərin böhranı, ailə dəyərləri problemini, milli-mənəvi dəyərləri azərbaycançılıq ideologiyasının əsası kimi, Azərbaycanın modernləşməsində milli dəyərlərin rolunu, vətənpərvərlik, təbiətə mərhəmət problemini təqdim etmişdir. Fəlsəfə elmləri doktoru, professor D.İsmayılov konservativ, liberal və sosial-demokratik dəyərlərin qarşılıqlı təsirini və inkişaf xüsusiyyətlərini, Azərbaycanda tətbiqi və reallaşması məsələlərini, hüquqi dövlət quruculuğu prosesində aksioloji problemlərin təzahürünü tədqiqat obyektinə çevirmişdir. Beləliklə, dəyərlər probleminin işlənmə dərəcəsinin təhlili göstərir ki, onun tədqiqi üçün müəyyən nəzəri,

metodoloji və praktiki baza yaranmışdır. Bununla yanaşı müasir Azərbaycanın transformasiyası şəraitində onun siyasi həyatında dəyərlərinin rolunun araşdırılmasına kifayət qədər diqqət verilməlidir. Bu şərait dəyərin daha dərinə tədqiq edilməsinə zərurət yaratmışdır.

Tədqiqatın obyekt cəmiyyətin siyasi həyatında dəyərlərin rolunun, müasir siyasi proseslərin strukturunda dəyərlərin tədqiqidir.

Tədqiqatın predmeti kimi müasir Azərbaycanda demokratikləşmə və transformasiya şəraitində siyasi sosiallaşma kontekstində dəyərlərin siyasi həyata təsirini şərtləndirən amillərin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.Tədqiqatın məqsədi müasir Azərbaycan siyasi həyatında dəyərlərin spesifikliyinin və dinamikasının aşkar olunmasından ibarətdir.

Tədqiqatın obyektinə, predmetinə və məqsədinə uyğun olaraq qarşıda aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- “dəyər”, “dəyərlərin bölgüsü və təsnifatı” kateqoriyalarının qarşılıqlı əlaqələrini əsaslandırmaq;

-siyasi həyatı fəlsəfi aspektdən təhlil etmək;

-müasir demokratik şəraitdə siyasi şüurun formalaşmasını tədqiq etmək;

-dəyərin sosial-fəlsəfi kateqoriya kimi mahiyyətini açmaq, fəlsəfədə dəyər probleminin ontoloji əsaslarını şərh etmək;

-siyasi sosiallaşmanın gedişində siyasi amillərin mahiyyətini açmaq;

-Azərbaycanın hüquqi dövlət quruculuğunun siyasi aksiologiyasının rolunu dəyər prosesində baş verən dəyişiklikləri üzə çıxarmaq;

-siyasi münasibətlər sistemində mədəni-əxlaqi və milli dəyərlərin qarşılıqlı münasibətlərini determinə edən əsas amilləri müəyyən etmək.

Tədqiqatın metodları.Tədqiqatın gedişində analiz və sintez, müqayisəli və sistem yanaşma kimi metodlar tətbiq edilmişdir.

Zəruri hallarda Azərbaycan aksiologiyasındakı dəyərli yanaşma elementlərindən, Qərb və Şərq tədqiqatçılarının bir sıra konsepsiyaları əsasında yaradılmış sosial-siyasi tranzitologiyanın

elmi aparatından istifadə edilmiş, sosial fəlsəfə, siyasi sosiologiya, politologiya, siyasi psixologiya, regionşunaslıq kimi elmlərin metodologiyaları tətbiq edilmişdir.

Dəyərlərin siyasi həyatda transformasiyasının tədqiqi zamanı fəlsəfi, sosial-siyasi elmlərin müşahidə, sənədlərin təhlili və s. empirik metodlarından da istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

1. Dəyər nəzəriyyəsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının hərtərəfli təhlili bilavasitə siyasi həyata təsir edən dəyər qaydalarını, yönümlərini və təsəvvürlərini dəqiqləşdirməyə imkan yaratmışdır.

2. Dəyərlər müəyyən həyatı yönümlər kimi siyasi sahədə insanların maraqlarına toxunaraq yalnız obyektiv reallıq olaraq nəzərdən keçirilmir, həm də şəxsiyyətin siyasi sosiallaşmasının real hərəkət edən immanent tənzimləyiciləri kimi onların siyasi davranışlarına da təsir edən əsas amil olaraq çıxış edirlər.

3. Azərbaycan cəmiyyətinin transformasiya prosesləri dəyərlərin demokratiyaya, onun mədəni-əxlaqi tərkib hissəsinə uyğun olaraq formalaşması zərurətini tələb edir, onlar təbii hüquqa əsaslanan bütöv əxlaqi-siyasi sistem yaradaraq demokratik davranış nümunələri formalaşdırır, cəmiyyəti və siyasi həyatı, bütövlükdə siyasi sistemi humanistləşdirirlər. Siyasi həyatın əxlaqi-hüquqi aspekti siyasi dəyərlərə dinamik, səfərbəredici xarakter verir, onlar isə mühüm ictimai əhəmiyyətli vəzifələri həll etməyə imkan verir.

4. Siyasi, mədəni-əxlaqi və milli dəyərlərin dəyişməsi müasir Azərbaycanda baza dəyərlərinin-vətəndaş borcunun, insan ləyaqətinə hörmətin, sosial ədalətin və vətənpərvərliyin inkişafına təsir edir. Dəyər sisteminin qeyri-müəyyənliyi cəmiyyətə mənfi təsir göstərir, sosial anomiyaların əmələ gəlməsinə, destruktiv meyillərin canlanmasına səbəb olur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan sosial fəlsəfə elmində dəyərin cəmiyyətin siyasi həyatında rolunu hərtərəfli, kompleks şəkildə ilk dəfə olaraq tədqiq olunmasına cəhd edilmişdir. Tədqiqatın yeniliyinin elementləri aşağıdakılardır:

- siyasi həyatın quruluşunu, köklü prinsiplərini müəyyən siyasi-ideoloji yönümü, siyasi proseslərin identikləşməsi və əlaqələndirilməsi müəyyən edilmişdir;
- dəyərlərin cəmiyyətdə müxtəlif siyasi qüvvələrin statusu və xarakteri ilə əlaqəsi göstərilmişdir;
- sosial institutların cəmiyyətin üzərində nəzarətinin güclənməsi, siyasi sosiallaşmada dəyərlərin rolunun artması aşkar olunmuşdur.
- siyasi, mədəni-əxlaqi və milli dəyərlərə təsir edən amil və şərtlərin təhlil edilməsi nəticəsində sübut olunmuşdur ki, Azərbaycanın hüquqi dövlət quruculuğunun daha da möhkəmlənməsi üçün əsas yaranmışdır;

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti ondadır ki, dissertasiyanın məzmunu təşkil edən müddəalar və nəticələr dəyərlərin siyasi həyatda yeri və rolu haqqında təsəvvürləri genişləndirməyə imkan verir. Müasir Azərbaycan cəmiyyətində siyasi aksiologiya və dəyərlər sisteminin məzmununun dəyişməsi meyllərinin anlaşılmasının tədqiqinə mühüm töhfə bəxş edir.

Dissertasiyanın bəzi nəzəri müddəalarından siyasi həyatın bir çox siyasi prosesləri və hadisələrinin qiymətləndirilməsi və təhlili metodologiyasının işlənib hazırlanması zamanı, mədəniyyət, təhsil, tərbiyə, kütləvi informasiya vasitələri sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarının formalaşdırılmasına dair praktiki işlərdə, əhalinin siyasi mədəniyyətinin formalaşmasının tərbiyə işləri aspektində, dəyərlər, qiymətləndirmələr və dəyər yönümləri haqqında elm kimi aksiologiyanın probleminin tədqiqi fəaliyyətində, ali məktəblərdə sosial fəlsəfəyə, politologiyaya, sosiologiyaya dair mühazirələrin tərtibində, tədris prosesində siyasi şüura, siyasi mədəniyyətə və siyasi aksiologiyaya dair xüsusi kurslarda istifadə oluna bilər.

Aprobasiya və tətbiqi. Dissertasiya Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Fəlsəfə və sosial iş” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları və nəticələri respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi-praktiki konfranslarda aprobasiya olunmuşdur.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.

Dissertasiya işi girişdən (18.724 işarə), 3 fəsildən (I fəsil – 40.468 işarə; II Fəsil – 50.733 işarə, III Fəsil – 81.524 işarə), 7 paraqraftan, nəticədən (11.145 işarə) və ədəbiyyat siyahısından (17.857 işarə) ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 220 451 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiq olunmuş problemin dairəsi müəyyən edilmiş, öyrənilmə dərəcəsi səciyyələndirilmiş, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın obyektini və predmeti, tədqiqat metodologiyası, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeasiyası və strukturu qeyd edilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslini **“Müasir qloballaşma şəraitində siyasi həyat”** adlanır. Həmin fəslin **“Siyasi həyatın fəlsəfi təhlili”** adlı birinci paraqrafında siyasi həyat sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni-tarixi amillərlə müəyyən edilən mövcud şəraiti dəyərləndirməyə imkan verən fenomen kimi səciyyələndirilir.

Qeyd edilir ki, cəmiyyətin siyasi həyatına dövlətin tipləri, siyasi quruluş, siyasi təşkilatlar, siyasi mədəniyyət və şüur, hakimiyyət strukturları, siyasi ünsiyyət formaları və başqaları daxildir. Siyasi həyat xalqın mədəni-tarixi ənənələri, milli xüsusiyyətləri ilə formalaşır. Onun normativ-institusional elementləri cəmiyyətin özündə yaranır və siyasi partiyalar tərəfindən dövlət hakimiyyətinə tətbiq olunur. Buraya qeyri-institusional elementlər, xüsusilə həyatın şüurla sosial-psixoloji və sosiomədəni aspektləri ilə bağlı məsələləri də aid edilir.

Bu paraqrafta siyasi həyatın dərk olunması səviyyələri qeyd edilir və göstərilir ki, siyasət, siyasilik və siyasi həyat anlayışları tarixi-genetik, substansional-həyatı, qnoseoloji-idraki aspektlərə malikdir. Siyasi həyatın tarixi aspekti onun mənşəyi ilə bağlıdır. Belə ki, əvvəlcə insanın adı, gündəlik həyatı təşəkkül tapır, sonra inzibati, daha sonra isə siyasi təsisatlar meydana gəlir. Siyasətin qnoseoloji və substansional aspektləri real, siyasi həyatda qarşılıqlı əlaqədə olub şüur və varlığa qarşılıqlı nüfuz edir. **“Siyasi həyat”** anlayışı qnoseoloji və substansional amillərin qovşağında xüsusi

əhəmiyyət kəsb edir. Siyasi həyatın qnoseoloji səviyyəsi daha mürəkkəb, çoxcəhətli və kompleks xarakter daşıyır.

Diqqətə çatdırılır ki, siyasi həyatın formalaşmasının əsasını siyasi fəaliyyət və siyasi hakimiyyət təşkil edir. Siyasi həyatın strukturunda siyasi münasibətlər və siyasi sistem əsas yer tutur. Burada siyasi münaqişə və siyasi böhran amili də özünü göstərir. Siyasi fəaliyyət idarəetmə sahəsində həyata keçirilir, dövlət və siyasi hakimiyyətlə əlaqədardır. Siyasi hakimiyyət dövlət sistemində meydana gəlir.

Bu paragrafda göstərilir ki, cəmiyyətin siyasi sistemində dövlət mərkəzi yer tutur. Bu, hər şeydən əvvəl onunla əlaqədardır ki, dövlət siyasi hakimiyyətin xüsusi təsisatıdır. Siyasi hakimiyyət iqtisadi, ideoloji, təşkilati-hüquqi təsirlər vasitəsilə, habelə nüfuzun, ənənənin, zorakılığın köməyi ilə insanların, sosial qrupların davranışına təsir göstərmək qabiliyyəti kimi səciyyələnir. Siyasi hakimiyyət insanların birgə fəaliyyətinin təşkili və tənziminin mühüm amili, onların qarşılıqlı münasibətlərinin qaydaya salınmasının, cəmiyyətdə nizam-intizamın və sabitliyin təmini vasitəsidir.

Bu paragrafda yekun olaraq qeyd olunur ki, siyasi həyat strukturca bir çox hadisə, faktların məcmusundan ibarətdir ki, onlar da siyasətin obyektlərinin və subyektlərin davranışını və qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirir. Onlara bir çox siyasi münasibətlər-dövlət hakimiyyətinin qolları və subyektləri dövlət, vətəndaş cəmiyyəti və onun strukturları, partiyalar, ictimai birliklər arasında münasibətlər daxildir. Siyasi həyatın strukturuna həmçinin siyasi proseslər, siyasətin subyektlərinin fəaliyyətinin məcmusunun dərk olunması, ictimai həyatda dəyişikliklərlə-əlaqədar olan seçki prosesi, siyasi sistemlərin islahatları və s. proseslər də daxildir.

Dissertasiyanın birinci fəslinin **“Müasir demokratik proseslər şəraitində siyasi şüurun formalaşması”** adlanan ikinci paragrafında göstərilir ki, antik dövrdə dövlət və dövlət hakimiyyətinin yaranması ilə siyasi şüur da meydana gəlmişdir. Hətta qədim Yunanıstanda siyasət bütün ictimai şüur formalarına nüfuz etmiş, siyasətin fəlsəfəsi yaranmış, etika, fəlsəfə və siyasətin, siyasi şüurun qarşılıqlı münasibətləri məsələsi Sokrat, Platon,

Aristotel və ellinizm fəlsəfəsinin bir çox nümayəndələrinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Burada diqqətə çatdırılır ki, siyasi şüurun əsas əlamətlərindən biri çoxsahəli, daxili ziddiyyətlərə malik olmasıdır. Siyasi şüur siyasi fəaliyyəti şərtləndirərək kütləvi, qrup və fərdi siyasi şüura ayrılır. Problemə fəlsəfi yanaşma siyasi şüurda adi və nəzəri səviyyələrin fərqlənməsini tələb edir. Bundan başqa siyasi milli şüur da mövcuddur. Siyasi şüur insanların siyasi fəaliyyətinin bilavasitə maraqlarının təzahürüdür. Cəmiyyətin siyasi şüuru yekcinsli deyil, bütün sosial qüvvələr arasında münasibətləri əhatə edir. Fəlsəfə öz mahiyyətinə görə siyasidir, öz tarixi missiyasını yerinə yetirir, sosial fəlsəfə müəyyən sosial-siyasi funksiyaları həyata keçirir, ictimai-siyasi reallığı qiymətləndirir.

Bu paragrafda siyasi şüur anlayışının, onun strukturu siyasi və fəlsəfi elmlər tərəfindən araşdırıldığı, siyasi şüurun strukturunda ideoloji (ideoloji doktrinalar), psixoloji (dəyərlər, əhval-ruhiyyələr), idrakı (siyasət haqqında biliklər, siyasi hadisələrə maraq) və motivasiya (tələbatlar, qaydalar), nəzəri və adi refriksiya səviyyələrinin fərqləndiyi, siyasi şüurun subyektindən asılı olaraq elitar (siyasi elita, ideologiya, dil, təbliğat və təşviqat), xalq (sağlam məna, fərdi və kollektiv təcrübənin dərk olunması) siyasi şüuruna ayrıldığı göstərilir.

Dissertasiyada göstərilir ki, müasir Azərbaycan güclü dövlət və liberal iqtisadiyyat quruculuğu yolu ilə inkişaf edir. “Professor İ.Məmmədzaadənin fikrincə, vətəndaş şüuru tam möhkəmlənməmiş bir şəraitdə dövlət öz üzərinə öhdəlik götürməli, milli dövlət və milli şüur quruculuğu prosesini stimullaşdırmalıdır”.⁸

Müəllif milli dövlət və siyasi milli şüur quruculuğu prosesinin, islahatların dəyişikliyə, transformasiyaya gətirib çıxaracağını güman edir.

Qeyd olunur ki, siyasi şüurun məzmununa siyasi normalar, dəyərlər daxildir. Siyasi şüurun tənzimləyici, qiymətləndirici, integrativ, idraki, proqnostik, səfərbəredici funksiyaları vardır.

---

⁸ Мамед-заде И. Опыт интерпретации морали. Баку: Муаллим, 2006, с.111

Siyasi şüurun məzmunu insanlarda siyasi yönüm və normativ təsəvvürü yaradır, burada məntiqi sürətdə siyasi dəyər və yönüm prioritet təşkil edir. Açıq siyasi şüur özgə sosial-siyasi təcrübənin, dəyər və ənənələrin qavranılmasını tələb edir, qapalı siyasi şüur isə ümumbəşəri dəyər yönümləri qəbul etmir, korporativ, lokal, qrup siyasi dəyər və məqsədlərə əsaslanır. Postsovet məkanında, o cümlədən Azərbaycanda demokratiya şəraitində siyasi şüurun liberal-demokratik tipi formalaşır. Siyasi şüur daim dəyişir sadə formadan mürəkkəbə doğru inkişaf edir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Dəyər sosial fəlsəfənin kateqoriyası kimi**” adlanır. Həmin fəslın “**Fəlsəfədə dəyər probleminə baxış (məhiyyəti və ontoloji əsasları)**” adlanan birinci paraqrafında göstərilir ki, “dəyər” sözü müasir mədəni, fəlsəfi leksikada ən geniş işlənən məşhur anlayışlardan biridir. Bu gün sosial-humanitar elmlərdə milli-mənəvi, geosiyasi, liberal, ənənəvi, etik, estetik, mədəni, dini dəyərlər ifadələrinə tez-tez təsadüf edirik. Dəyər fəlsəfi kateqoriya kimi dünyagörüşü əhəmiyyət kəsb edir.

Burada göstərilir ki, qədim yunan filosofu Sokrat dəyəri faydalılıqla, Platon ictimai xoşbəxtlik və rifahla, Aristotel rifahla əlaqələndirir. Roma filosofu Siseron Aristotel, Epikur və Zenonun ardınca “praktiki fəlsəfə”dən bəhs edir.

Nəzərə çatdırılır ki, yeni dövrdə dəyər problemini ilk dəfə fransız filosofu R. Dekart işlətmişdir. Fransız mütəfəkkiri B. Paskal yüksək sosial statusu ilə əlaqədar olan şərti (grandeurs) və ruha, bədənə mənsub təbii insan ləyaqətini fərqləndirirdi. İngiltərədə aksioloji terminologiya və problemlər əxlaqi hisslər konsepsiyasının qəbul olunması ilə əlaqədar şərh olunurdu. İngilis filosofu A. Şeftsberi fərdin mənəvi dəyərlərini estetikliklə birləşdirdi. D. Yum “İnsan təbiəti haqqında traktat” əsərində göstərirdi ki, mənəvi davranışların mənəvi dəyərlərə malik insansevərlik və ədalətlikdir. Lakin o, ədaləti ruhun yeganə anadangəlmə keyfiyyəti hesab etmişdir. Dərin mənəvi hisslər motivini aşkar etmək üçün fərdin əsas müəyyənedici rolunu olan etiklik və estetikliyin ifadəsi kimi hissi simpatiya oynayır. İctimai rifaha meyli olan bütün rəzalətlər öz mənəvi dəyərini simpatiyalardan alır. Yumun fikrincə, öz məqsədinə çatmayan

fəzilətin dəyəri olmaz. Dəyərlər probleminə yeni nöqteyi-nəzərdən yanaşan filosoflardan biri İmmanuel Kant olmuşdur. O, bu məsələni Yumun əksinə olan istiqamətdə həll edir: mənəvi davranışların dəyəri ruhun “təbii” vəziyyətilə deyil, daha çox ona əks olan bu vəziyyətə təsir edən ağılla və iradə ilə qarşılıqlı münasibətdədir. Kantın fikrincə, ağıllı varlıqların dəyərlərinin mümkün qiymətləndirilməsi onların təmännəsiz davranışlarına əsaslanır: “Onun fikrincə, əxlaqi əməldə azadlıq təzahür etməlidir. Bu azadlıqda isə yüksək dəyər önə çıxır. Filosof mənəvi qanunu müəyyən edən dəyəri fərqləndirərək varlığın üç bir-birindən fərqli dəyər səviyyəsi haqqında mühakimələrini irəli sürürdü. Kant baza dəyərləri, affektiv dəyər və daxili dəyəri bir-birindən fərqləndirməklə bildirirdi ki, bu dəyərlər cəmiyyətdə mövcuddur. O, hörmətə, ləyaqət kateqoriyasına üstünlük verərək qorxunu qəbul etməirdi”⁹. Bununla da bütövlükdə Kant öz fəlsəfəsində Kopernikin elmi çevrilişini həyata keçirmiş olur: o, dəyərlər nəzəriyyəsində çevriliş edir. Kantın ilk kəşfinin əhəmiyyəti ondadır ki, o, fəaliyyətdə olan subyektin prinsipial olaraq “yeni” yaratdığı dəyərlər aləmini müəyyən etmişdir.

Bu paraqrafda dəyərlərin humanistləşdirici, tənzimləyici, müəyyənədicisi, idrakı, tərbiyəvi, kommunikativ funksiyalarının cəmiyyətə təsir edərək oradakı stereotipləşmiş dəyər təsəvvürlərini də dəyişdirədiyi göstərilir.

İkinci fəslin ikinci paraqrafı **“Cəmiyyətin siyasi sosiallaşmasında dəyərlərin rolu”** adlanır. Həmin fəsildə göstərilir ki, müasir dövrdə cəmiyyətin siyasi sosiallaşması siyasi mədəniyyətin tərkib hissəsi olub şəxsiyyətin sosiuma tam hüquqla daxil olmasını səciyyələndirir. Bugünkü Azərbaycan cəmiyyətində gənc nəslin siyasi sosiallaşması ictimai-siyasi xarakterli problemlərin mövcudluğu onlarda tolerantlığı, vətəndaşlıq mövqeyini və vətənpərvərliyi formalaşdıran güclü amillərdəndir. Sosiumun siyasi mədəniyyətinin əsaslarının transformasiyası yeni dəyərlərin təşəkkülünə gətirib çıxarır.

---

⁹Кант И. Сочинения. Т. III/ Подготовил к изд. Э.Соловевым и А.Судаковым. Москва: Мысль, 1996, 166-167 с.

Siyasi sosiallaşma fərdin siyasi sistemə, siyasət aləminə daxil olma prosesidir. Professor M.A.Vasilik “sosiumdakı siyasi şüura uyğun gələn siyasi davranış və qaydaları, siyasi mədəniyyət və mədəni dəyərləri siyasi sossiallaşma kimi xarakterizə edir”¹⁰

Müəllif siyasi sosiallaşmaya insanda konkret siyasi sistemdə uyğunlaşmaya, orada müəyyən funksiyaları yerinə yetirməyə imkan verən bacarıq və xüsusiyyətlərin formalaşmasına gətirib çıxardan cəmiyyətin təşəkkül tapmış siyasi mədəniyyətinin standartlarının tədrici mənimsənilməsi prosesi kimi baxır. Bu deyilənlərdən məlum olur ki, siyasi sosiallaşma cəmiyyətin siyasi mənəvi mədəniyyətinin və dəyərlərinin mənimsənilməsi prosesidir.

Diqqətə çatdırılır ki, bu gün qloballaşma nəinki siyasi sosiallaşmaya, şəxsiyyətin dəyər yönümünə, siyasi mədəniyyətə, hətta bütövlükdə cəmiyyətin siyasi sisteminə ciddi təsir edir, onun ictimai siyasi, mədəni həyatını, dəyərlər sistemini dəyişdirir. Qloballaşma ümumi planetar dəyərlərin yaranmasına kömək edən beynəlmilləşmə prosesidir. Lakin qloballaşma ənənəvi milli, mənəvi dəyərlərə dağıdıcı təsir etdiyi üçün əslində xalqların həyatında faciə yaradıcı bir proses hesab olunur. Bunu bəzən Qərb dəyərlərinin qeyri-Qərb millətlərinin və xalqlarının dəyərlərinə çevrilməsi kimi də səciyyələndirirlər, onların siyasi sosiallaşmasına təsir edən amil kimi qiymətləndirirlər.

Bir sözlə, diqqətə çatdırılır ki, qloballaşma siyasi sosiallaşma sahəsində müəyyən proses kimi özünü göstərir. Çoxları belə düşünür ki, qloballaşma ənənəvi, milli dəyərlərə mənfi təsir edərək kütləvi dəyərlərin hökmranlığına gətirib çıxarır. Lakin unutmamaq olmur ki, kütləvi mədəniyyət və dəyərlər xalqları bir-birilərinə yaxınlaşdırır, onların siyasi sosiallaşmasını gücləndirir, bu xalqların siyasi-mənəvi vəhdətini yaradır. Bir sözlə müxtəliflikdə vəhdət əmələ gəlir. Yəni universal, ümumbəşəri dəyərlər özünəməxsusluğunu itirmədən dünyanın dəyərlərinin birləşməsi, inteqrasiya prosesində iştirak edir.

Dəyərlər sistemində müxtəlif komponentlər təşəkkül tapır ki, onların arasında mürəkkəb münasibətlər-fəlsəfi dünyagörüşlü,

---

¹⁰Василика М.А. Политология. Москва: Гардарики, 2001, с.379

mənəvi, siyasi, ideoloji, rasionall və emosional münasibətlər yaranır. Məlum olduğu kimi, tədqiqatçı Ş.Musayeva yazır, “dəyərlər sistemi mədəniyyətin mənəvi tərəfini ehtiva etməklə yanaşı ictimai şüurun formalarında, o cümlədən siyasi şüurdada öz əksini tapır. Bütün mürəkkəb əlaqə və münasibətlər, rasionall, emosional, ideoloji, siyasi və s. münasibətlər dəyərlər sisteminin tərəfləridir. Dəyər özündə mənəvi normaları ehtiva edir”.¹¹ Məhz siyasi praktikada cəmiyyətlə, şəxsiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi prosesində siyasi biliyin əqidəyə çevrilməsi baş verir. İnsanın həyatda qazandığı öz təcrübəsi əvvəl əldə etdiyi dəyərləri korrektə etməyə yeni siyasi davranış nümunələrini və dəyərləri mənimsəməyə kömək edir.

Qeyd olunur ki, fərdin siyasi sosiallaşmasına təsir edən amillər arasında xüsusi təsisatlar əsas yer tutur. Bu institutlar fərdə mədəni dəyərlər, normalar davranış nümunələri ötürürlər. Z.Ağayeva bununla əlaqədar yazır ki, “hər bir hadisə, proses və ya subyektə dəyər nöqtəyi-nəzərindən qiymət verilir. Ümumiyyətlə, insanın bütün fəaliyyəti dəyər bucağından qiymətləndirilə bilər. Məhz dəyərlərə əməl edilməsi insan həyatını düzgün yola istiqamətləndirir”¹². Müəllif insanları, xalqları, millətləri istiqamətləndirən dəyərlərin öz milli mədəniyyətlərindən qidalandığını qeyd edir, millətlərin əsrlər boyu formalaşdırdığı ənənəvi dəyər strukturlarına uyğun müasir ideallarını seçdiklərini diqqətə çatdırır.

Beləliklə, qeyd edilir ki, elmlərarası anlayış olan və siyasi sosiallaşmaya təsir edən dəyərlər siyasət sahəsində seçim və insan davranışı ilə şərtlənir. Bu zaman dəyər əsasında insanın siyasətə fəal münasibəti formalaşır. Ümumbəşəri, ümummillii, demokratik, radikal dəyərlər insanların həyat tərzlərinə davranışlarına təsir edir, onların siyasi prosesdə iştirak formalarını dəyişdirir. Azərbaycanda demokratiyanın və siyasi sosiallaşmanın perspektivləri cəmiyyətin demokratik dəyərlərini mənimsəmə prosesindən asılıdır.

Dissertasiyanın **“Siyasi münasibətlər sistemində dəyərlərin rolu”** adlanan üçüncü fəslinin **“Siyasi həyat və mədəni-**

---

¹¹Musayeva Ş. Dəyərlər və vətəndaş cəmiyyəti:bəzi etik aspektlərin təhlili. Bakı: Elm və Təhsil, 2013, s.78-79.

¹²Ağayeva Z. Mənəvi dəyərlər və sosial-siyasi gerçəklik. Bakı: Elm, 2014, s.19

əxlaqi dəyərlərin qarşılıqlı əlaqəsi” adlı birinci paragrafında göstərilir ki,siyasi həyat və mədəni-əxlaqi dəyərlərin qarşılıqlı münasibətləri sosial fəlsəfənin əbədi problemlərindən biridir. Siyasi həyatın gələcəyi məhz mədəni-əxlaqi dəyərlərin səviyyəsindən yeni nəsillərin mənəvi yönümündən asılıdır. Bu gün sosial fəlsəfə elminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri insanları, xüsusilə böyüməkdə olan nəsilləri əcdadların mədəni-əxlaqi dəyərlər tarixini öyrənmək, həmin dəyərləri onlara aşılamaqdır. Mədəni-əxlaqi dəyərlər siyasi həyatın təsisatlarında, modellərində və üsullarında təcəssüm olunur. Burada göstərilir ki,siyasi həyata ciddi təsir edən mədəni-əxlaqi dəyərlərin tərkib hissəsi kimi vətənpərvərlik, həm də azərbaycançılıq ideologiyasının ümummillə ideoloji əsası olub, mənəvi mahiyyət daşımaqla yanaşı, birləşdirici və möhkəmləndirici funksiyaları yerinə yetirir.

Bu paragrafda göstərilir ki,siyasi həyata təsir edən mədəni-əxlaqi dəyərlər sistemində ləyaqət, alicənablıq, humanizm, vətənpərvərlik əsas yer tutur. Mədəni-əxlaqi dəyərlər sisteminin tərkib hissəsi kimi dünyəvi humanizm siyasi həyatı problemlərin həllində İTK-ya, elmə, təfəkkürə böyük əhəmiyyət verir, mədəniyyətin postmodernist paradigmasının əsasını təşkil edir.

Mədəni-əxlaqi dəyərlər sistemində önəmli yer tutan humanist dəyərlər və imperativlərin siyasi həyata təsirini, onun demokratiya ilə bağlılığını göstərmək olar. Siyasi həyatda mədəni-əxlaqi dəyərlər hissə və cəhdlərin sintezi kimi dəyişməz rol oynayır, siyasi həyatın məqsəd və mənasının dərk olunmasında həlledici amil kimi çıxış edir, şəxsiyyətin ictimai həyatın bütün sahələrində, o cümlədən siyasi həyatda mövqeyini müəyyənləşdirir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin **“Milli dəyərlər siyasi münasibətlər müstəvisində”** adlanan ikinci paragrafında göstərilir ki,sosial fəlsəfədə milli dəyərlər və siyasi münasibətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyənləşdirilməsi olduqca aktual problemdir. Milli dəyərlərin dövlətin daxili və xarici siyasətində mühüm rolu vardır. Bu, hər şeydən əvvəl bəşər sivilizasiyasının yeni mərhələyə qədəm qoyması ilə əlaqədardır. Müasir dövr ümumi və yaxın milli dəyərlərə malik xalqlar, sivilizasiyalar, mədəniyyətlər arasında dialoqu zərurətə çevirmişdir. Qərbi sivilizasiyasının öz dəyərlərini

bütün dünyada milli dəyərlər sisteminə tətbiq etmək cəhdi əslində münafiqələr yaratmaq təhlükəsi doğurur. Dünyagörüşlərin, dinlərin, mədəniyyətlərin rəqabəti əsrlər boyu davam etmişdir. Ənənəvi milli dəyərlər müasir Azərbaycanın ideoloji silahı funksiyasını yerinə yetirir. Bəziləri səhv olaraq onu demokratik cəmiyyət üçün sosial və siyasi təhlükə hesab edirlər. Müasir dövrdə Azərbaycan cəmiyyətində milli dəyərlər siyasi kontekstdə azərbaycançılığa qovuşur. Məlum olduğu kimi, azərbaycanlıların milli xüsusiyyətləri və ənənələri kimi Azərbaycanın obyektiv tələbatları və inkişaf perspektivləri kontekstində aşağıdakı milli dəyərlər sistemini müəyyənləşdirmək olar: Vətənə məhəbbət; millət-dövlət birliyi; ailə dəyərləri; şəxsiyyət azadlığı; liberal-demokratik dəyərlər; dilindən, dinindən, milli mənsubiyyətindən, ictimai mövqeyindən asılı olmayaraq bütün insanların bərabərliyi; maddi və mədəni sərvətlər; ərazi bütövlüyü; mədəni müxtəliflik; yüksək mənəvilik.

Qeyd olunur ki, “Azərbaycanın milli dəyərlərində ümümtürk ruhu, milli, Şərq, ümumdünya mədəni və siyasi dəyərlərlə azərbaycançılığın vəhdətini özündə təcəssüm etdirir. Azərbaycan dövlətinin siyasi məfkurəsinin təməl prinsiplərindən biri də azərbaycançılıq ideyasıdır. Bu ideya hər yerdə özünü biruzə verir: mədəniyyətdə, siyasətdə, əxlaqda və mənəviyyatda. Dəyərlər həm də dövlətçiliyin mövcudluğunun qarantı kimi çıxış edir”¹³. Deməli, azərbaycançılıqda millilik, ümumbəşəriyyət və siyasilik vəhdət təşkil edir. Milli dəyərlərlə azərbaycançılığın qarşılıqlı münasibətlərində bəzi tədqiqatçılar azərbaycançılığın daha geniş mənə kəsb etdiyini, milli dəyərlərin onun tərkib hissəsi olduğunu digərləri azərbaycançılığın milli dəyərlərə əsaslanaraq inkişaf etdiyini iddia edirlər.

Millətin, millətçiliyin, milli dəyərlərin öyrənilməsi metodologiyasının müəyyən edilməsində sintetik yanaşma əsas rol oynayır. Millət bir-birilərlə bağlılıq və doğmalılıq hislərlə birləşən insanların birliyindən yaranır. Müasir elmi ədəbiyyatda millətçiliyin inteqrasiyasının müsbət amilindən, “millətçilik anlayışına aid edilən mənfi məzmunundan imtina edilməsindən bəhs edən R.Mehdiyev millətçiliyin ideoloji təsəvvürlər və siyasi praktikanın kompleks

---

¹³Ağayeva Z. Mənəvi dəyərlər və sosial-siyasi gerçəklik. Bakı: Elm, 2014,s.152

kimi başa düşdüyünü və burada üstünlüyün məhz millətin mənafeələrinə və milli mədəni dəyərlərə verildiyini göstərir. Millətçiliyin doğurduğu milli dəyərlər birləşdirici, integrativ xarakter kəsb etdikdə müsbət amil kimi dəyərləndirilir. Əgər millətçilik və onun məhsulu olan milli dəyərlər təcavüzkar, şovinst, separatçı, ksenofobik, təkəbbürlülük, xudbinlik xarakteri daşıyarsa onda o, cəmiyyət və insanlar üçün təhlükəlidir. Milli dəyərlərin və dövlətçiliyin qarşılıqlı münasibətləri şəraitində milli identiklik inkişaf edir, bu isə öz növbəsində mənəvi amillərin yüksəlməsini stimullaşdırır. E. Qelner bu mənada millətçiliyi və milli dəyərləri *“siyasi və milli vahidlərin üst-üstə düşməsinə tələb edən siyasi prinsip, milli identikliyin inkişaf mənbəyi kimi diqqətə çatdırır”*¹⁴.

Bu paraqrafda belə qənaətə gəlinir ki, milli dəyərlər siyasi müstəvidə təkcə millətin özünüdərk, milli şüuru, varislik ənənəsi ilə deyil, müasir dəyərlər və ideoloji-siyasi ideyaları ilə də bağlıdır. Fəlsəfi kateqoriya olan milli dəyərlər dünyagörüşü xarakter kəsb edərək siyasi-hüquqi amillərlə qarşılıqlı əlaqədə olur. Müasir Azərbaycan milli dəyərləri ümumbəşəriyyəti, Şərq kökünə bağlılığını, Qərbyönlülüyün vəhdətini özündə əks etdirir. Azərbaycan milli dəyərlərinin formalaşmasına geosiyasi təbi-coğrafi, demoqrafik amillər təsir edir. Bu dəyərlər özündə Şərq və Qərb mədəniyyətini, özünəməxsusluğu, unikalığı, maddi, mənəvi potensialı, zəngin tarixi, sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni, coğrafi, milli-etnik, demoqrafik fərqli əlamətləri əks etdirir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin sonuncu paraqrafı **“Hüquqi dövlət quruculuğu prosesi və siyasi aksiologiya”** adlanır. Bu paraqrafda siyasi aksiologiyanın hüquqi dövlətin siyasi mədəniyyət və dəyərlər sistemində əsas yer tutduğu göstərilir və qeyd edilir ki, hüquqi dövlətdə siyasi aksiologiya hüquqi və konstitusion aksiologiya ilə qarşılıqlı əlaqədə mövcud olur. Siyasi aksiologiyanın əsas tədqiqat obyektini hüquqi dövlətdə siyasi dəyərlər sistemidir. Məlum olduğu kimi, hüquqi dövlət quruculuğunda əsas rol oynayan siyasi dəyərlər sistemindən ibarət siyasi aksiologiya siyasi fəlsəfənin tərkib hissəsini təşkil edir.

---

¹⁴Гелнер Э. Нации и национализм. Москва: Мысль, 1991, с.129

Burada diqqətə çatdırılır ki, siyasi aksiologiyanın əsas kateqoriyalarından olan siyasi təhlükəsizlik hüquqi dövlətin xarici və daxili təhlükələrdən, təhdidlərdən qorunmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq təhlükəsizliyin aşağıdakı növlərini fərqləndirmək olar: hərbi, iqtisadi, epidemoloji, ərzaq, informasiya təhlükəsizliyi və s. Müasir cəmiyyətin həyatında ekoloji, demografiya, miqrasiya, enerji, ərzaq çatışmazlığı, maliyyə böhranları, epidemiyalar, narkomaniya, terrorizm kimi global risklər və təhdidlərə də təsadüf olunur.

Diqqətə çatdırılır ki, siyasi aksiologiyanın digər baza dəyəri olan “ədalət” anlayışı son dərəcə geniş məzmunla malikdir. O, insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir. Bu anlayışda cəmiyyət ilə onu təşkil edən qurumlar arasında, sosial birliklərin öz aralarında, bütövlükdə cəmiyyət və hər bir şəxs, eləcə də ayrı-ayrı insanlar arasında münasibətlər sistemi özünün spesifik inikasını tapır. Hər bir cəmiyyətdə insanların fəaliyyəti, onun nəticələrinin mübadiləsi üsulları, maddi və mənəvi nemətlərin bölgüsü prinsipləri, onun sosial ədalətlik dərəcəsini müəyyən edən başlıca meyarlardır. Bu prinsiplərdə həm də bəşəriyyətin inkişafı prosesində qazanılmış ümumi uğurların dəyərlər baxımından qiymətləndirilməsi ifadə olunur.

Demokratik cəmiyyəti anarxiyadan qoruyan başlıca amil azadlığın məsuliyyətlə vəhdət təşkil etməsidir. Demokratianın mənimsənilməsi, hüquqi dövlət quruculuğunun inkişafı bu vəhdəti daha da möhkəmləndirir. Azadlığın bütün növləri məsuliyyətin müxtəlif formaları-hüquqi, siyasi, mənəvi-mədəni məsuliyyətlə sıx şəkildə əlaqəlidir. Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu yolunda əldə edilmiş nailiyyətlər azadlıq, bərabərlik və ədalət ideallarının gerçəkləşməsilə müşayiət olunur. Azadlıqlardan geniş bəhrələnmək, bərabərlik və ədalət prinsiplərinin pozulmaması hüquqi dövlətin əsas strateji məqsədlərindən biridir. Hüquqi dövlətdə mənəvi idealın reallaşması üçün azadlığın təmin olunması əsas rol oynayır. Mənəvi ideal və azadlıq bir-birilərinə qarşılıqlı təsir edən fenomenlərdir.

Bu paragrafda hüquqi dövlət quruculuğunda əsas yer tutan siyasi aksioloji kateqoriyalardan biri inam, etimad (etibar) anlayışı

da araşdırılır. İnam insan təbiətinin təzahürü olub şəxsiyyətə xeyirxah münasibəti ifadə edir, emosional sahədə məhəbbət, dostluq ümid, əməkdaşlıq üçün əsas yaradır. İnam dəyər-normativ təbiətə malik ümumi norma və dəyərlər əsasında cəmiyyətin birləşdirici və tənzimləyici vasitəsi kimi çıxış edir. İnamın şəxsi və sosial amilləri bir-birilə qarşılıqlı sürətdə bağlıdır. İnam öhdəyə götürülmüş vəzifələrin məsuliyyət və borcun yerinə yetirilməsi, umidvericilik, xeyirxahlıq, əxlaqi öhdəliyə haqq qazandırılması ilə səciyyələnən bir fenomendir.

Bu paragrafda belə qənaətə gəlinir ki, siyasi aksiologiyanın əsas baza dəyərləri təhlükəsizlik, sosial ədalət, azadlıq, inam və etimad hüquqi dövlət prosesində həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiyada əsaslandırılır ki, aksiologiyanın üç tərkib hissədən - ümumi, şəxsi, siyasi aksiologiyadan ibarət olması qeyd edilir. Siyasi aksiologiya - hakimiyyət aksiologiyası məhz hüquqi dövlət quruculuğu prosesinə təsir edən amildir. Hüquqi dövlətə təsir edən siyasi aksiologiyaya dair liberal-demokratik, radikal-demokratik, normativ və volyuntarist konsepsiyalar da tədqiqatda ətraflı təhlil olunur.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində dissertantın yekun müddəaları və nəzəri-praktik tövsiyələri öz əksini tapmışdır. Belə ki, araşdırmalara görə, siyasi həyatın strukturuna daxil olan siyasi münasibətlər və siyasi sistemdə dəyərlərin əsaslı əhəmiyyət kəsb etməsi bildirilir. Müasir bazar iqtisadiyyatı dəyərlər sisteminə müsbət və mənfi təsir edir. Bazar münasibətlərinin dəyərlər sisteminə mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması üçün dövlət kompleks ictimai-siyasi tədbirlər həyata keçirməlidir. Siyasi həyatda, bütövlükdə dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsi, yeni sosial, siyasi, mədəni-əxlaqi, milli dəyərlər sistemi təşəkkül tapır.

Dəyərlər sistemində aparıcı yer tutan siyasi dəyərlər siyasi sosiallaşmada mühüm rol oynayaraq mürəkkəb siyasi münasibətlər sistemində istiqamətlənməyə, siyasi seçimi həyata keçirməyə yardım edir. Bu baxımdan siyasi dəyərlərin transformasiyası prosesinin tədqiqi üçün dəyərlərin genezisi, onların ziddiyyətli inkişafı, siyasi sosiallaşmada demokratik dəyişikliklər prosesində siyasi dəyərlərin spesifik cəhətləri tədqiqatda ətraflı təhlil

olunmuşdur. Cəmiyyətdə, siyasi həyatda, siyasi sistemdə bütün əhalinin dünyagörüşündə, dəyər yönündə transformasiya baş verir ki, bunlar da siyasi dəyərlərin təşəkkül və fəaliyyət meyillərini tədqiq etməyə imkan verir.

Siyasi dəyərlərin aktuallaşması onun sosial-siyasi əhəmiyyətini artırır. Siyasi proseslərin təkmilləşdirilməsi siyasi dəyərlərin transformasiyası olmadan mümkün deyildir. Dəyərlərin və onların bütün növlərinin hərtərəfli tədqiqi müasir Azərbaycanın siyasi həyatındakı qanunauyğunluqları aşkar etməyə imkan verir.

Bütün Azərbaycan vətəndaşlarının ümumi siyasi dəyərlər sistemi və milli ideologiyası olaraq çıxış edən azərbaycançılıq hər bir xalqın etnik hissələrinin və ümummilli maraqların vəhdəti kimi cəmiyyətin tələbatlarını balanslaşdırır. Dissertasiya da cəmiyyətin və şəxsiyyətin siyasi sosiallaşmasına mənfi təsir edən qeyri-elmi, mistik dəyərlərə və zərərli vərdislərə, stereotiplərə qarşı mübarizə aparmaq və müsbət istiqamətli dəyərlərin təsirini gücləndirmək məqsədilə ənənəvi və müasir, milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətinə əsaslanmaq tövsiyə olunur.

Dəyərlər siyasi üstünlüyün formalaşmasında da həlledici amil rolunu oynayır. Məhz dəyərlər strateji aspektdə siyasi üstünlük əldə etməyi şərtləndirir. Gənc nəslin şüurunda dəyər təsəvvürləri və dəyər yönümləri şəxsi dəyər formasında əks olunur. Bu məsələni müsbət həll etmək üçün potensial motivlərin aktuallaşması mühüm, əhəmiyyətli rol oynayır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Sosial-siyasi hadisə kimi multikulturalizm və xarici siyasət//Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər, İctimai elmlər seriyası, № 6 (71), 2015, s.116-122
2. Müasir dövr və şəxsiyyətin siyasi fəallığı//Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər, İctimai elmlər seriyası, № 6 (87), 2017, s.153-158
3. Fəlsəfənin tədrisində milli şüur probleminin təhlili təcrübəsindən// Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, Cild 13, № 4, 2017, s.26-30 (həmmüəllif: prof. M.Rzayev)
4. Sosial fəlsəfədə dəyər problemi//Monoqrafiya. Naxçıvan, Qeyrət, 2017, 100s. (həmmüəllif: prof. M.Rzayev)
5. Siyasi həyatın formalaşmasında siyasi sistemin rolu// Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər, İctimai elmlər seriyası, № 2 (91), 2018, s.190-195
6. Müasir qloballaşma şəraitində siyasi həyat//Gəncə Dövlət Universiteti, Elmi xəbərlər, Humanitar elmlər seriyası, № 3, 2018, s. 305-310
7. The role of the political system in the formation of political life: social philosophical aspect//«Гилея»: Науковий вистник, выпуск 137 (№10), 2018, Україна, Киев, с.297-300
8. Sosial fəlsəfədə dəyər kateqoriyasının formaları haqqında// “Dövlət və Din” jurnalı. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, № 05 (58), 2018, s.44-51
9. Müasir qloballaşma şəraitində siyasi həyat//“Qafqazda dövlətlər-arası münasibətlər: 100 il əvvəl və müasir dövr” mövzusunda 23-24 may 2018-ci ildə AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutunda keçirilmiş beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2018, s.313-316
10. Müasir demokratik proseslər şəraitində siyasi şüurun formalaşması//Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər, İctimai elmlər seriyası. № 6 (95), 2018, s.121-126
11. Роль ценностей в политической социализации общества//Материалы конференции пров. 26-27 октября 2018 года по теме «Актуальные научные исследования в

современном мире», Переяслав-Хмельницкий — Киев. Выпуск (10) № 42, 2018, с.66-71

12. Siyasi həyat və dəyərlər//Dərs vəsaiti. Naxçıvan, Əcəmi, 2018, 96 s.

13.Взаимосвязь политической жизни культурно нравственных ценностей// Содружество культур. Наманганский государственный университет. Международный сборник научных статей. Узбекистан,Ташкент,2020, Выпуск 1, с.105-117

14. Siyasi həyata mənəvi-əxlaqi dəyərlərin təsiri//“Milli təhlükəsizliyin iqtisadi və sosial-mədəni aspektləri” mövzusunda 5 may 2020-ci ildə AƏSMA-da keçirilən beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, 2020, s. 194-198

15. Qloballaşma və fəlsəfədə dəyər problemi//Mədəniyyətlərarası dialoqda bədii ədəbiyyatın rolu mövzusunda 4dekabr 2018-ci ildə Sumqayıt Dövlət Universitetində keçirilmiş konfransın materialları. Bakı, 2020, s.304-305

16. Milli dəyərlər siyasi münasibətlər müstəvisində//İdarəetmədə multikultural dəyərlər mövzusunda 25 noyabr 2020-ci ildə ATMU-da keçirilmiş beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2020, s.53-58

17. Fəlsəfə tarixində dəyər probleminə baxış// “Rəqəmsal iqtisadiyyat: Azərbaycan yeni iqtisadi inkişaf mərhələsində”mövzusunda 25 noyabr 2020-ci ildə BBU-da keçirilmiş beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 2020, s.437-439

18. Sosial fəlsəfədə siyasi şüur kateqoriyası haqqında//Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər, İctimai elmlər seriyası. № 2(103),2020,s.93-98

19. Hüquqi dövlət quruculuğu prosesi və siyasi aksiologiya// Naxçıvan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər, İctimai elmlər seriyası. № 6 (107), 2020, s.39-45

20. Sosial ədalət və azadlıq kateqoriyaları siyasi aksiologiya aspektində// AƏSMA ,Elmi-praktiki jurnal,№1(15) 2021.s.17-24

21. Milli dəyərlər və siyasi münasibətlər// Pandemiyanın dünya ölkələrinin sosial –iqtisadi inkişafına təsiri problemləri mövzusunda 31may 2021 –ci ildə AƏSMA-da keçirilmiş beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 2021,s.272-274

Dissertasiyanın müdafiəsi _26 May 2022-ci il tarixində saat __11.00__ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.33 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan : Bakı, Az-1143, Hüseyn Cavid prospekti, 115, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, IX mərtəbə, konfrans zalı.

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat __26 Aprel 2022 ci _____ il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.04.2022
Kağızın formatı:A5
Həcm:43010
Tiraj:100